UN MANUSCRIS INEDIT DESPRE TIPOGRAFIILE ROMÂNEŞTI

Dan Jumară

Personalitate a veacului XIX în Transilvania, Ioan Moldovanu, sau Micu Moldovanu, este prea puţin cunoscut astăzi, deşi s-a numărat printre cei mai fervenţi apărători ai ideii naţionale.

Deşi provenit dintr-o familie de ţărani, calităţile-i intelectuale native şi perseverenţa în studiu l-au adus la cele mai înalte demnităţi ecleziastice. Se născuse la 13 iulie 1833, în Moldoveneştii Clujului. După absolvirea seminarului de la Blaj, în perioada 1858-1884, a predat limba latină, limba română, istoria şi geografia la Gimnaziul blăjean. Urmează apoi o carieră ecleziastică, în cadrul bisericii greco-catolice, ajungând în cele mai importante funcţii din ierarhia acesteia.

Militant activ pentru drepturile românilor transilvăneni, Ioan Micu Moldovanu s-a numărat, în 1868, între semnatarii *Pronunciamentului* de la Blaj. Este cunoscută activitatea sa de autor de manuale şcolare privind istoria şi geografia Ardealului, ca şi demersurile sale de ridicare a poporului prin cultură. Personalitate dinamică, fire combativă, cărturarul a redactat şi o gazetă, *Foaia scolastică*, la Blaj (1876-1881), a scris la numeroase publicaţii ale vremii, a polemizat cu iluştri contemporani, susţinând cu vervă teoriile latinizante ale limbii.

Învăţatul transilvănean a avut legături temeinice cu Sibiul. El a fost cel care, în 1861, a condus aici întâia adunare a *ASTREI*, fiind şi preşedinte al *Asociaţiei* între 1894-1901. Asupra datelor biografice ale lui I.M. Moldovanu nu este cazul să insistăm în acest cadru, informaţiile putând fi extrase din bibliografia de specialitate. Din păcate, cărturarul nu a lăsat prea multe lucrări în afara celor tipărite în presa vremii.

Adăugăm titlurilor cunoscute până acum, încă unul. Este vorba despre o lucrare rămasă în manuscris, intitulată *Conversatoriu asupra imprimeriei la români (tipografiile româneşti)*. Caietul manuscris face parte din patrimoniul Muzeului Literaturii Române din Iaşi, având numărul de inventar 2007. Deşi nesemnată, lucrarea a fost elaborată, cu certitudine, de I.M. Moldovanu. Informaţia provine de la un renumit bibliofil, binecunoscutul colecţionar Gheorghe Cardaş (din colecţia căruia provine manuscrisul), care a achiziţionat lucrarea de la familia Moldovănuţ, urmaşii celui despre care vorbim.

Manuscrisul în cauză este, de fapt, un caiet, nelegat, de 63 de file, numerotate, plus foaia de titlu, având dimensiunile 170/210 mm. Hârtia, îngălbenită de trecerea timpului, este scrisă cu cerneală neagră, pe o singură faţă.

Lucrarea cuprinde o introducere şi mai multe capitole: *Introducere. Despre imprimerie în genere, descoperirea şi dezvoltarea ei* – f. 4; *Începutul tipografielor în Transilvania preste tot/îndeosebi şi ţierile învecinate* – f. 4 bis; *Cărţi româneşti tipărite*

la Brasiew – f. 19; *Oreştiea (Sakopolis), Szaszvaros* – f. 39; *Belgradul Ardealului (Alba Iulia)* – f. 41; *În Csas – Sebes (Sabesuim)* – f. 50; *Cărţile tipărite la Săbiu* – f. 52; *În Blaj* – f. 60.

„Între descoperirile minţii omeneşti ocupă loc de frunte arta imprimării, prin înrâurirea ce a exercitat asupra culturii şi progresului omenirii. Ea a întemeiat o epocă de mare însemnătate în istoria lumii ca şi arta scrierii" – sunt cuvintele de început ale manuscrisului.

Autorul face o scurtă trecere în revistă a istoriei tiparului, dovedindu-se a fi bine documentat în această privinţă. Învăţatul se arată a fi la curent cu evoluţia tiparului, încă din cele mai vechi timpuri, începând cu imprimarea cu ajutorul plăcilor de lemn gravate şi ajungând la tiparul cu litere turnate. Cărturarul aminteşte principalele momente care au marcat dezvoltarea tiparului în mai toate ţările europene, citând o serie de autori care scriseseră despre aceasta.

I.M. Moldovanu consideră că „Descoperirea tiparului dădu impuls puternic activităţii spirituale a popoarelor europene, anume în sec. XVI, renaşterea literaturii clasice şi reformaţiunea însăşi datoresc mult artei tipografice, precum şi principiul de libertate cetăţenească, organismul de stat mai viu şi mai drept, mai umanitar" (f. 3).

Publicist el însuşi, învăţatul ardelean era convins de efectele benefice ale publicării gazetelor şi a lucrărilor ştiinţifice, astfel „ceea ce se descoperă într-o parte trece în proprietatea tuturor, ajută a răspândi lumina şi cultura în toate părţile lumii" (f. 4a). Eruditul îşi exprimă chiar convingerea că istoria literaturii noi reprezintă, în mare măsură, istoria efectelor tiparului asupra societăţii umane (cap. 2).

I.M. Moldovanu plasează primele tipografii din Transilvania la începutul veacului XVI, socotind că în acel veac s-ar fi înfiinţat 26 de asemenea întreprinderi, toate având scopul de a facilita răspândirea dogmelor religioase. Dintre aceste imprimerii doar una „era a catolicilor, celelalte toate erau parte a Luteranilor, parte a Calvinilor" (f. 4 bis).

Urmărind atragerea de noi adepţi, reprezentanţii cultelor protestante au folosit, ca instrument foarte eficace, tiparul, editând „cărţi în limba greacă, sârbească, slavă veche şi *românească*" (f. 5).

În sprijinul afirmaţiilor sale, autorul manuscrisului de faţă face frecvente trimiteri la lucrarea lui Vasilie Pop, *Disertaţie despre tipografiile româneşti în Transilvania şi în învecinatele ţări de la începutul lor până la vremile noastre*, Sibiu, 1838, volum tipărit de Gheorghe de Klozius; la lucrarea lui Némethi, *Memoria tipographice in Regni Hungariae et Magno Principatus Transilvaniae*, Pestini, 1818; la Timotei Cipariu, *Crestomaţia* sau *Analecte*; la Petru Maior, *Istoria bisericii românilor din Ardeal*, Buda, 1813, la *Ortografia latino-valahică*, Buda, 1825; la *Repertorium bibliograficum,* Haim, Norimberga, 1792-1803; la lucrări ale lui Matias Milos şi Walleszky.

În capitolul al treilea, se menţionează că „cel dintâi care adusese arta tipografiei în Transilvania a fost Ioan Honter" (f. 10), care „aduce tipografie în 1533", la Braşov, începând, în 1534, să tipărească mai ales cărţi latineşti. Pentru a aproviziona tipografia în 1546, se ridică şi o fabrică de hârtie.

Cărturarul urmăreşte mai îndeaproape evoluţia tiparului transilvănean, menţionând şi primele scrieri religioase slavone apărute acolo, apoi făcând unele consideraţii asupra celor afirmate de autorii pe care îi citează, şi argumentându-şi aserţiunile, iar acolo unde nu reuşeşte să ajungă la o concluzie cu privire la unele aspecte notează că se va documenta în continuare („vom lua informaţiuni din Brasiew"– f. 15).

În continuare, manuscrisul pe care îl prezentăm face o trecere în revistă a tipografiilor din cele mai importante oraşe transilvane şi a cărţilor româneşti tipărite de

acestea. Se începe cu Braşovul în care, „de la anul 1580, începură a se tipări cărţi româneşti“ (f. 16). Meritul lui I.M. Moldovan este că, folosindu-se de lucrarea dr. Vasilie Pop, el completează informaţiile oferite de acesta cu altele provenite din cercetări proprii sau din alte surse bibliografice. Cărţile sunt menţionate în ordine cronologică, având transcris titlul complet, tipografia, anul şi locul apariţiei. Autorul continuă cu enumerarea tipografiilor şi tipăriturilor de la Orăştie, al căror început este datat 1583. Următorul centru tipografic menţionat este Alba Iulia, unde prima tipografie apare în 1565, imprimându-se cu litere latine.

„Ioan Honter, născut în Brasiew la an 1498 fu ce întâi care adusese arta tipografiei în Transilvania. Acest vrednic bărbat, după ce terminase învăţăturile în străinătate pe la academiele germane, se întoarse la Brasiew în an 1533, *aducând cu sine toate cele trebuincioase pentru tipografie* apoi, în anul următor, au şi început a tipări cărţi, mai ales latineşti“.

Autorul manuscrisului arată în continuare că Fuchs, judele Braşovului şi Ioan Benkner, „spre întemeierea acestei tipografii“, au ridicat o fabrică de hârtie, în anul 1546. Sunt citate, în sprijinul acestei afirmaţii, două lucrări: Mathias Milos, *Sisbew bürgischer, würgenget*, p. 40, şi Walleszky, *Conspectus reipublica*..., Buda, 1808, p. 187.

Lui Honter i-a urmat Valentin Wagner, şi el paroh al saşilor şi tipograf totodată. Acesta nu s-a limitat la a tipări cărţi doar pentru catolici „ci se silea în tot modul ca şi pre greci, bulgari şi românii locuitori în Brasiew să-i tragă la iniţiativele sale“. În acest scop a tipărit, pentru folosinţa grecilor, *Catehismul* lui Luther, în 1550, şi *Noul Testament*, în 1557, în limba greacă, iar în 1562 tipărea, cu litere chirilice, o evanghelie sârbească, din porunca şi pe cheltuiala lui Ioan Benkner.

Făcând o trecere în revistă a mai multor surse bibliografice, Ioan Micu Moldovanu opinează că „prima carte a slavilor ar fi *Evangheliul (Tetraevangheliul)* tipărit de Ioan Biegmer în Brasiew“ pe la sfârşitul secolului XV sau începutul celui de-al XVI-lea. Cărturarul îşi motivează afirmaţia arătând că „acest exemplar a servit de model tetraevangheliului tipărit la Tergovisce în an 1512“. Se face chiar şi o descriere a cărţii, din care se cunoşteau la acea vreme şase exemplare. Ca sursă bibliografică în care sunt menţionate cărţi tipărite la Braşov, autorul manuscrisului citează şi *Psaltirea* din 1575 „cu text slav şi românesc, ediţia lui Coresi“.

Urmează un subcapitol intitulat „Cărţi româneşti tipărite la Brasiew“. Moldovanu se mărgineşte la început a-l cita pe dr. Vasilie Popp, punând doar un semn de întrebare între paranteze, în dreptul frazei care arăta că cea dintâi carte românească la Braşov a fost *Evanghelia* de la 1580, în tipografia lui Matei Fromius. Se face o întreagă discuţie pe tema acestei cărţi, citându-se câteva lucrări bibliografice şi însemnări de pe exemplare ale volumelor aflate în Biblioteca Seminarului de la Blaj şi în aceea a Bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului.

În continuare sunt enumerate: *Calendarul* din 20 febr. 1723, *Uşa pocăinţei*, 1812, *Psaltirea în versuri*, de Ioan Pralea, 1835; *Regulamentul Casinei neguţătoreşti din Cetatea Coronei,* 1835; *O mie una de nopţi – istorii arabiceşti sau Halima*, tradusă de Ioan Bărac, 1836; *Pravila comercială,* 1837; *Foile duminecii,* 1887; *Cuvântare scolastică,* de G. Bariţiu, 1837; *Gazeta de Transilvania* şi *Foaia literară*, 1838.

După încheierea listei de cărţi braşovene a lui V. Popp, autorul nostru completează informaţiile cu alte date, culese din alte surse. Sunt enumerate astfel: *Psaltirea* diaconului Coresi, 1560 (2); *Tetraevanghelul* de la 1580; *Pravila* de la 1580; *Tâlcul evangheliilor,* 1580; *Evanghelie cu tâlc*.

Dovedind aplicaţie către cercetare, Ioan Micu Moldovanu pare să fi citit mult pentru a-şi documenta acest studiu de istorie a tiparului. El citează, între altele, şi *Revista bibliografică maghiară*, în care a citit un studiu al lui Antoniu Hodinka: *Cărţi tipărite în vechia limbă slavică în Ardeal şi Ţara Românească,* extrăgând informaţii interesante. Mai sunt adăugate la lista tipăriturilor româneşti alte câteva titluri precum *Evloghion*, 1547; *Octoih*, 1375; *Penticostarium*, 1571, *Psaltire*, 1575; *Tetraevangheliar*, 1579. Tipografia românească a apărut la Bălgrad, scrie autorul, în 1638, prin străduinţa lui Gh. Racoţi, în acel an tipărindu-se *Cazania***,** de către Popa Dobrea tipograful.

Este menţinut apoi Csas-Sebesis, „oraş în scaunul Sebeşului", unde „cu cheltuiala preoţilor români" a fost înfiinţată o tipografie la 1683, care însă nu a durat mult. Despre Cluj aflăm că „aici se afla tipografie încă pe la anul 1545 însă nu românească". Abia din 1703 se va tipări şi în limba română aici. Cât despre Blaj, ca centru tipografic, datele sunt deficitare, ştiindu-se doar că în 1771 activa acolo o imprimerie, fără a se cunoaşte de când. Activitatea era însă bogată; „cărţile tipărite la Blasiu în sec. XVIII sunt multe", nota cărturarul ardelean, menţionând apoi un şir lung de lucrări ieşite de sub teascurile tipografilor blăjeni.

Bineînţeles că nu putea lipsi din „Conversatoriul" lui Ioan Moldovanu unul dintre cele mai importante centre tipografice ale Transilvaniei – Sibiul. Autorul menţionează existenţa aici, încă din 1575, a unei tipografii, dar nu românească. Citând lucrarea lui Petru Maior *Istoria bisericii Ardealului* (p. 148), profesorul situează apariţia primei tipografii româneşti la Sibiu pe la sfârşitul veacului XVII, menţionând apariţia, în 1696, a unui *Ceaslov* închinat lui Teofil, mitropolitul Bălgradului, Vadului şi Maramureşului. Citându-l din nou pe Vasilie Popp, autorul manuscrisului de faţă atribuie cartea tipografiei lui Ioan Bart, care a trăit în Sibiu între 1696-1744. Presupunerea pare îndreptăţită avându-se în vedere că, după ce împăratul Iosif al II-lea a permis tipărirea a „tot felul de cărţi pentru legea neunită", un alt Bart, tipograf român, îşi făcea simţită prezenţa în Sibiu, scoţând numeroase tipărituri româneşti.

Acestui Petru Bart i-a urmat un alt Ioan Bart, iar acesta a lăsat moştenire imprimeria ginerelui său, Gheorghe de Clozius.

I.M. Moldovanu face apoi o listă de 50 de titluri de cărţi apărute la Sibiu, între 1696-1838, fără însă a aduce contribuţii deosebite faţă de cele cunoscute.

Manuscrisul pe care îl aducem în discuţie este o lucrare tipică pentru un erudit al veacului XIX. Dovedind un deosebit interes faţă de arta tiparului şi a rolului îndeplinit de acesta în dezvoltarea civilizaţiei, faţă de istoria cărţii româneşti vechi, ca o componentă a vieţii noastre spirituale, *Conversatoriul...* lui I.M. Moldovanu, deşi aduce puţine date noi cu privire la vechile tipărituri, are meritul de a aduna referiri bibliografice multiple, de a le compara şi de a trage concluzii viabile.

Din întreaga alcătuire a manuscrisului, din modalitatea de redactare, din felul în care au fost făcute trimiterile, se poate trage concluzia că lucrarea reprezintă un curs de istorie a tiparului românesc pe care I.M. Moldovanu l-a ţinut la Seminarul de la Blaj. Este vorba doar de o primă parte a unei lucrări mai mari, aici fiind vorba doar de istoria tiparului transilvănean, ce urma a fi completată ulterior. De altfel, fraza de încheiere a manuscrisului este edificatoare în acest sens: „Este de interes pentru noi a cunoaşte şi istoria tipografiilor din Ţara Românească şi Moldova – astăzi România, precum şi cărţile tipărite în Rusia, apoi cărţile tipărite în Ungaria, la Buda, Târnova (Sâmbăta Mare), Timişoara, în fine, cele tipărite în Viena Austriei şi la Rădăuţi, Cernăuţi, în Bucovina; aceste însă le rezervez pentru un alt colegiu, ce voi mai ţine cu ajutorul lui D-zeu" (f. 63), scrie autorul în final.

BIBLIOGRAFIE

Bălan, Ion, *Ioan Micu Moldovan*, în „Convorbiri literare“, XLIX, 1915;
Brateş, Radu, *Oameni din Ardeal*, Bucureşti, Minerva, 1973;
Iorga, Nicolae, *Oameni care au fost*, II, Bucureşti, 1935;
Lupaş, Ioan, *Nicolae Popea şi Ioan M. Moldovanu*, Bucureşti, 1920;
Maiorescu, Titu, *Critice*, I, Bucureşti, 1926;
Manciulea, Ştefan, *Ioan Micu Moldovanu autor de manuale istorice*, Blaj, 1938;
[Moldovanu, Ioan Micu], *Conversatoriu asupra imprimeriei la români (tipografiile româneşti),* Muzeul Literaturii Române Iaşi, fond Valori Muzeu, Nr. 2007;
Vesa, Vasile, *Lecţii de istorie universală propuse de Ioan Micu Moldovanu la Gimnaziul din Blaj*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia“, XII, 1967, fasc. 2;
*** *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, 1979.